

Politička komponenta ruske ekonomske krize*

ROBERT BARIĆ**

Sažetak

Iako nije primarni uzrok ruskoga gospodarskog sloma do kojeg je došlo u kolovozu 1998. godine, konstantna kriza ruskog političkog sustava nakon 1991. godine pridonijela je navedenom slomu. Značajnu ulogu u tome imao je provedeni proces privatizacije, kojim su prirodni i ekonomski resursi Rusije ostali u rukama političko-ekonomske elite. Iz krize političkog sustava u Rusiji proističe i druga posljedica – dovođenje u pitanje, ne samo postignutog stupnja demokratskog razvoja već i budućnost demokracije u Rusiji.

Ruski ekonomski slom do kojeg je došlo u kolovozu 1998., po tko zna koji put u posljednjih nekoliko godina postavio je pitanje daljnje budućnosti Rusije. Koji su uzroci pridonijeli sadašnjem ekonomskom kolapsu? To nisu nipošto financijski problemi s početka 1998. godine, a kolaps se ne može objasniti ni posljedicama krize azijskih “tigrova”; ekonomski kolaps Rusije predstavlja vrhunac političkih i ekonomskih kriza koje pogađaju Rusku Federaciju od trenutka stjecanja samostalnosti raspadom Sovjetskog Saveza 1991. godine. Iako glavni uzroci krize potječu još iz razdoblja postojanja Sovjetskog Saveza, njezinom izbijanju značajno je pridonijela stalna kriza političkog sustava, koja je utjecala i na proces privatizacije u Rusiji, koji jesu u kombinaciji s problemima naslijeđenim iz razdoblja komunizma upropastio ekonomiju zemlje.

Ruski “superpredsjednički” sustav

Od osamostaljivanja Rusije do danas, stalne političke krize sprječavale su svaku priliku za izgradnju stabilnoga demokratskog poretka, te uspješno provođenje ekonomskih reformi. Razdoblje 1992. i 1993. godine obilježeno je stalnim sukobom između Borisa Jeljcina i Vrhovnog sovjeta oko ekonomskih reformi, čemu je pridonijelo i nepostojanje jasne podjele moći između predsjednika i parlamenta (na snazi je bio i dalje stari sovjetski ustav, dopunjen amandmanima 1991.). Jeljcin je stoga prešao na vladavinu predsjedničkim dekretima, zaobilazeći parlament. Kriza je kulminirala u rujnu

* Rad je zaprimljen 12. listopada 1999. godine.

** *Robert Barić*, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske. Stavovi izneseni u radu izraz su osobnog mišljenja i ne predstavljaju stavove institucije u kojoj autor radi.

1993. kada Jeljcin protuustavno raspušta parlament i početkom listopada silom slama pobunu zastupnika. Uslijedilo je referendumsko izjašnjavanje građana Rusije o novom ustavu, kojim predsjednik Rusije (tj. Jeljcin) dobiva izuzetno velike ovlasti, što se pokazalo presudnim u daljnjem razvoju događaja na ruskoj unutarnjopolitičkoj sceni.¹ Paralelno s referendumom održani su i izbori za sastav novog parlamenta (koji se sastoji od donjeg doma – Dume, i gornjeg doma – Savjeta federacije).²

Narastajući ekonomski problemi potiču Jeljcina na donošenje odluke o intervenciji u Čečeniji u prosincu 1994., kojom se nastojalo skrenuti pažnju ruske javnosti s ekonomskih problema. Neuspjeh u Čečeniji, praćen velikim ruskim gubicima zajedno s narastajućim ekonomskim problemima doveo je do daljnjeg pada Jeljcinove popularnosti i sve većeg porasta utjecaja komunista i nacionalista, što se vidjelo na izborima za sastav Dume održanim 17. prosinca 1995., kad komunisti i nacionalisti dobivaju većinu mjesta. Prva polovina 1996. protekla je u pripremama za predsjedničke izbore, a Jeljcinova pobjeda (zajedno s okončanjem sukoba u Čečeniji) pružila je nade za stabilizaciju situacije u Rusiji i nastavljanje ekonomskih reformi, na što su i ukazivali pokazatelji 1997. godine. Ali, niz skandala oko privatizacije državnih poduzeća i otpuštanja reformatora koja su uslijedila potkraj godine, zajedno s financijskim problemima vlade, smjenjivanje Černomirdina početkom 1998. (postavljanje Sergeja Kirijenka), na što se nadovezalo izbijanje ekonomske krize sredinom godine koje je kulminiralo kolapsom rublje u kolovozu 1998. i novom smjenom premijera (Jevgenij Primakov umjesto Kirijenka), potopili su nadu za stabilizacijom ruske unutarnjopolitičke i ekonomske scene.

Ovaj kratki prikaz pokazuje da je u razdoblju od 1992. do 1998. godine Rusija bila konstantno potresana političkim i ekonomskim problemima. Ipak, usprkos tome, ne može se reći da u Rusiji nisu postignuti stanoviti demokratski pomaci: sada Rusi uživaju vjerojatno najveće osobne slobode u cijeloj svojoj povijesti, tehnološka dostignuća (Internet, satelitska TV, radio i sl.) onemogućavaju monopoliziranje informacija kakvo je postojalo u komunističkom razdoblju, održani su u nekoliko navrata višestranački izbori. Ipak, u sjeni navedenih dostignuća ostaju neriješeni mnogi problemi – npr. pro-

¹ Snažan položaj predsjednika vidi se u sljedećim odredbama novog ustava: predsjednik se bira na rok od četiri godine (s tim da može dobiti najviše dva mandata); pod njegovom ovlasti je vanjska i obrambena politika, on je ujedno i vrhovni zapovjednik oružanih snaga. Ministri obrane, unutarnjih poslova i vanjskih poslova izravno su podređeni predsjedniku. Predsjednik može parlamentu davati na raspravu/usvajanje prijedloge zakona, može uložiti veto i spriječiti parlamentarno usvajanje zakona (za obaranje predsjedničkog veta potrebna je u Dumi dvotrećinska većina), a može izdavati i predsjedničke dekrete s izvršnom snagom (predsjedničke ovlasti navedene su u 4. poglavlju Ustava, članci 80.-93.).

² Legitimnost prvog izbora za sastav Dume (to su ujedno bili i prvi izbori u postkomunističkoj Rusiji na kojima su sudjelovale političke stranke) i paralelno održanog referenduma o ustavnim promjenama iz prosinca 1993. i danas je pod znakom pitanja. Naime, oko devet milijuna glasova bilo je proglašeno nevažećim, a procjene o odazivu birača kreću se od 54 posto do manje od 50 posto (ako se manje od 50 posto birača izjasnilo o promjenama Ustava, takav Ustav ne može biti legitiman, a time se dovodi u pitanje i legitimnost dosadašnje Jeljcinove vladavine. Kontroverzija ostaje i dalje otvorena, a jedna od zanimljivijih analiza ruskih prosinacskih izbora objavljena je prije tri godine (Filippov, Mikhail-Ordeshook, Peter C., *Fraud or Fiction: Who Stole What in Russia's December 1993 Elections*, Social Science Working Paper 963, California Institute of Technology, travanj 1996.).

blem pristranosti u izbornim kampanjama,³ privatizacija koja je rusko gospodarstvo bacila na koljena, te generalno činjenica da dio najvažnijih komponenti svakoga demokratskog političkog sustava (izborni sustav, državne institucije koje djeluju u skladu sa zakonima pravne države podložne parlamentarnoj kontroli, sloboda medija) ili nije dovoljno razvijen, ili funkcionira ali ne na demokratskom načelu. Što je dovelo do takvog razvoja događaja?

Jeljcinova patrimonijalna vladavina. Bitan činilac je ruski “superpredsjednički” politički sustav, utemeljen novim ustavom u prosincu 1993. godine, koji obilježavaju ekstremno velike predsjedničke ovlasti, slab parlament, sudske i druge institucije podložne odlukama predsjednika države i postupcima izvršne vlasti, donošenje i implementacija ključnih odluka neformalnim političkim procesom, a ne kroz demokratske institucije, te veliki utjecaj lobističkih skupina na donošenje odluka. Usvajanje takvog sustava s jedne je strane bila posljedica želje za prevladavanjem paralize koja je 1992.-1993. zahvatila rusku vladu zbog sukoba Jeljcina i parlamenta u borbi za vlast, no s druge je strane to bio i izraz ruske tradicije oslanjanja na snažnog vođu, sposobnog osigurati red i mir. Zbog toga Jeljcinu nije bilo teško progurati u novom ustavu promjene kojima je ojačao položaj predsjednika, a tome se nisu usprotivili ni ruski liberalni političari i intelektualci koji su vjerovali da će snažna ličnost (u liku Borisa Jeljcina) biti jamac za provođenje potrebnih političkih i ekonomskih reformi.⁴ Tako veliki autoritet političkog vođe proističe još iz vremena carske Rusije i položaja cara kao vrhovnog arbitra u donošenju svih odluka. Posljedica toga bilo je uspostavljanje sustava patrimonijalizma: car se identificirao s državom, koju je doslovno posjedovao zajedno s građanima i prirodnim resursima. Radi dobivanja političke potpore car je plemstvu davao političke i ekonomske povlastice, istovremeno uspostavljajući ravnotežu među različitim interesnim grupama na dvoru. Sve odluke donosile su se traženjem kompromisa između cara i predstavnika različitih političkih grupa, pri čemu se car često služio taktikom “podijeli i vladaj”, ojačavajući ulogom vrhovnog arbitra vlastiti autoritet.⁵

Dosadašnja vladavina Borisa Jeljcina pokazuje kako on postupa po istom modelu. S obzirom na velike predsjedničke ovlasti te činjenicu da je po potrebi prekoračivao i te ovlasti, stil Jeljcinove vladavine jest oslanjanje na povjerljive suradnike i izvršitelje, uz izdavanje predsjedničkih dekreta, arbitriranje između raznih struja u vladi te potpuno zaobilaznje Dume ako se ona ne složi s njegovim odlukama (što je samo po sebi kršenje Ustava). Time je Duma svedena na razinu debatnog kluba, ili u najboljem slučaju

³ Tijekom svoje kampanje na predsjedničkim izborima 1996. Boris Jeljcin je potrošio između 500 milijuna i jedne milijarde USD, iako po ruskom zakonu može potrošiti najviše 2,9 milijuna USD. Državni mediji, posebno televizija, pružali su otvorenu potporu Jeljcinu: 53% od cjelokupnog medijskog pokrivanja izbora bilo je posvećeno Jeljcinu, a samo 18% njegovom glavnom protivniku Zjuganovu.

(Javlinsky, Grygory: Russia's Phony Capitalism, *Foreign Affairs*, Vol. 77 br. 3, svibanj/lipanj 1998., 72-73).

⁴ Jensen, Donald N., How Russia is Ruled, Chapter IV – Institutions of Government, *RFE/RL Report*, 28. kolovoza 1998. (<http://www.rferl.org/nca/special/ruwhorules/index.html>).

⁵ Isto, Chapter I – The Importance of Political Culture; *RFE/RL Report*, 28. kolovoza 1998. Prikaz ruskog patrimonijalizma može se naći u – Smith, M.A., *Russia's State Tradition*, Conflict Studies Research Centre, The Royal Military Academy, Sandhurst 1995.

prisiljena na donošenje kompromisnih odluka koje se kasnije ignoriraju (posebno kod donošenja državnog proračuna). I sudstvo se nalazi u podređenom položaju prema izvršnoj vlasti: na primjer, u listopadu 1993. Jeljcin, ne samo da je odbio priznati odluku Ustavnog suda o mogućnosti pokretanja postupka njegova opoziva već je idućih 18 mjeseci suspendirao rad Suda. Kad je u travnju 1995. godine sud ponovno počeo djelovati, novim su ustavom njegove ovlasti znatno smanjene, a i suci su postali popustljiviji prema Jeljcinovim zahtjevima (u srpnju iste godine Sud je podupro raniju Jeljcinovu odluku o intervenciji u Čečeniji).

Osim toga, stalnim reorganizacijama ministarstava, stvaranjem različitih (i najvećim dijelom neefikasnih) komiteta zaduženih za rješavanje političkih i ekonomskih pitanja, primanjem, ali i odbacivanjem suradnika kad od njih nema više koristi ili kad postanu preopasni (što je bio slučaj s Lebedom 1996.), Jeljcin je od ruske vlade stvorio agenciju podređenu svakoj njegovoj volji. Takva politika stvorila je od ruske vlade nekoherentno tijelo, konglomerat različitih interesnih grupa koje se bore za naklonost predsjednika, koji se opet ne povezuje ni s jednom od grupa, balansirajući njihove interese.

Navedenim postupcima Jeljcin je u svojim rukama koncentrirao količinu moći koja je teško zamisliva u bilo kojoj demokratskoj zemlji Zapada. Ali, u određenom broju prilika, pokazale su se sve negativnosti opisanog “superpredsjedničkog” modela. To je nemogućnost provođenja konzistentne politike ekonomskih i drugih reformi u uvjetima kad predsjednik balansira između raznovrsnih interesnih grupa – njegova aktivnost, kao i aktivnost grupa svodi se na političke intrige, a ne na vođenje zemlje. Primjer takvog vođenja vlade je “bankarski rat” između ruskih financijskih oligarha Berezovskog i Potatina oko privatizacije velikih državnih poduzeća potkraj 1997., za koja su obojica očekivali da će ih dobiti samo za mali dio stvarne vrijednosti. Jeljcin se povukao u pozadinu i pustio Čubaisa i Nemcova da se sukobe s bankarima, kasnije ih odbacivši. Drugo, ako predsjednik bude onesposobljen, cijeli sustav vlasti može biti paraliziran (to se ne mora nužno dogoditi, što pokazuje prošlogodišnji primjer zamjene Viktora Černomirdina Jevgenijem Primakovim). Treće, parlamentarna kontrola donesenih odluka dvojbena je. Time je u Rusiji narušena klasična trodioba vlasti u demokratskim sustavima u korist izvršne vlasti.

Rudimentarno višestranačje. Za uspješno funkcioniranje demokratskog političkog sustava potrebno je postojanje više političkih stranaka. U Rusiji je situacija trenutačno takva da, osim komunista, nema ni jedne dobro organizirane stranke. Od cijelog niza političkih stranaka samo nekoliko ih se može stvarno nazvati tim imenom, dok su ostale zapravo *ad hoc* političke grupe. To je posljedica sedam desetljeća vladavine komunističke partije – nakon toga iskustva mnogi Rusi i danas su skeptični prema političkim strankama.⁶ Drugi razlog su postupci Borisa Jeljcina: sam Jeljcin se nije identificirao ni s jednom političkom strankom (umjesto toga, prihvaćao je potporu pojedinih stranaka koje je nakon toga odbacivao), dijelom da bi zadržao ulogu vrhovnog arbitra, a dijelom da bi se distancirao od nezadovoljstva birača. Jeljcin je imao nekoliko prilika za stvaranje “predsjedničke” stranke (u srpnju 1990., nakon neuspješnog vojnog udara 1991., nakon izbora u prosincu 1993.), ali njegovo distanciranje od tog koraka samo je potvrdilo tendenciju oslanjanja birača na snažne i karizmatičke ličnosti neopterećene

⁶ Javlinsky, 1998., 73-74.

kontrolom stranke, a ne na slabo profilirane političke stranke.⁷ Iako iznimno veliki broj političkih stranaka u Rusiji⁸ daje privid demokratizacije zemlje, on zapravo ukazuje na druge činjenice: veliku fragmentaciju ruskog društva i nepostojanje socijalnih grupa koje bi predstavljale osnovu za formiranje i djelovanje snažnih političkih stranaka.⁹ Većina tih “stranaka” nema konzistentan politički program, ne izjašnjava se (osim eventualno deklarativno) o ključnim ekonomskim i političkim problemima zemlje, sastav iz kojeg vuku potporu stalno se mijenja, proklamirani ciljevi su obično osobni ciljevi njihovih vođa (zapravo, pojedinci osnivaju stranke radi ostvarivanja vlastitih političkih ciljeva, a ne političkih i ekonomskih interesa birača).¹⁰ Politički programi su neodređeni (npr., pojmovi desnice i ljevice konstantno se miješaju), a vođe stranaka redovito daju izjave koje proturječe programima njihovih stranaka. U takvim prilikama birači su zbunjeni i najčešće se mogu opredjeljivati samo na temelju ličnosti pojedinih političara, a ne stranačkih programa. Posljedica kombinacije navedenih činitelja jesu iznimno nestabilne “stranke”, kao i politički savezi koji proizlaze iz njih.

Nesposobnost političkih stranaka da nametnu svoj utjecaj (tj. da služe kao posrednici između vlade i interesnih skupina) uz slabo poštovanje zakona, rezultirali su velikom dominacijom različitih interesnih grupa i klanova koji se izravno obraćaju vladi tražeći ostvarenje pojedinačnih ciljeva, davanje povlastica koje su u suprotnosti sa zakonom. U takvim slučajevima vladina ministarstva preuzimaju ulogu političkih stranaka, arbitrirajući između pojedinih grupa.

Kontinuitet elita. Tako se održao i kontinuitet utjecaja političke i ekonomske elite, koji je bio prisutan u carskoj Rusiji, te za vrijeme komunističke vladavine. Sada elitu čini oligarhija koja se sastoji od političara, birokrata, bankara i industrijalaca i koja dominira ekonomskim i političkim životom Rusije. Pripadnici nove ruske elite velikim su dijelom potekli iz bivše komunističke elite: 80% pripadnika nove elite 1993. godine bili su članovi KPSS-a. Od tog broja, 50% bilo je na izvršnim položajima u partiji. Dvije trećine ruskim poslovnih ljudi bili su članovi KPSS-a, a 78% direktora privrednih poduzeća bili su za vrijeme komunističkog razdoblja na istom položaju na kome su sada (ili su bili zamjenici direktora); prema podacima iz 1994. godine, 75% članova Jeljcinove predsjedničke administracije bili su članovi stare sovjetske nomenklature.¹¹ Približno, dvije trećine sastava nove ruske elite došlo je iz prethodnog sustava, dok

⁷ Sakwa, Richard, *Development of the Russian Party System*, The Kent Papers in Politics and International Relations, University of Kent at Canterbury (<http://snipe.ukc.ac.uk/international/papers.dir/sakwa.html>).

⁸ Prije izbora za sastav novostvorene Dume, održanih u prosincu 1993., registrirana je 91 politička stranka. Za izbore održane 1995. registrirano je čak 260 stranaka.

⁹ Lyubarsky, Kronid, *Russian Parties & Law*, Institute for the Study of Conflict, Ideology and Policy Perspective, Vol. IV, br. 1, rujan-listopad 1993. (<http://www.bu.edu/iscip/vol4/Lyubarsky.html>).

¹⁰ Tselms, Georgy, *Elections Without a Party System*, Institute for the Study of Conflict, Ideology and Policy Perspective, Vol. VI, br. 1, rujan-listopad 1995. (<http://www.bu.edu/iscip/vol6/Tselms.html>).

¹¹ Shearman, Peter, *Russia and Democracy*, Russian and Euro-Asian Bulletin Vol. 5, br. 11, studeni 1996. (<http://adhocalypse.arts.unimelb.edu.au/Dept/RussCent/bulnov1.htm>).

jednu trećinu čine novi industrijalci (koji nedostatak veza i sredstava dostupan “tradicionalnoj” eliti često nadoknađuju povezivanjem s organiziranim kriminalom).¹²

Problem je sadašnje ruske elite u tome što je međusobno razjedinjena u borbi za politički prestiž i ekonomsku moć. To je posljedica činjenice da ne postoji kohezivni faktor koji bi ih ujedinjavao: u Sovjetskom Savezu to je bila marksističko-lenjinistička ideologija. Zbog toga nova elita ne može stvoriti osnovu za legitimiranje svoga utjecaja (tj. kroz stvaranje novoga sustava vrijednosti i političke formule kojom bi pridobila mase), što dodatno pridonosi nestabilnosti ruskoga političkog sustava.

Sloboda medija. Važno obilježje svakoga demokratskog poretka jest i sloboda medija, posebice elektronskih. Iako sadašnja situacija predstavlja napredak u odnosu prema razdoblju Sovjetskog Saveza (država više nema monopolističku kontrolu medija), mediji nisu nezavisni, već su (u najviše slučajeva) pod kontrolom ili ruske vlade ili financijskih oligarha. Cilj nije profitabilnost, već širenje propagande političkih i ekonomskih interesa njihovih vlasnika. Zbog toga, iako je proklamirana sloboda masovnih medija, stvarna je situacija (paradoksalno!) zapravo više slična situaciji za vrijeme komunističke vladavine – mediji su svedeni primarno na sredstvo političke propagande.

U drugoj polovini osamdesetih, u vrijeme Gorbačovljevih reformi u Sovjetskom je Savezu došlo do nagle pojave nezavisnog tiska. Ta prva faza slobodnog novinarstva trajala je do raspada Sovjetskog Saveza 1991. godine: ali u novoj Rusiji većina novina i časopisa ubrzo je prestala izlaziti zbog nemogućnosti ostvarivanja profita u uvjetima tržišnog poslovanja. Bez obzira na tu činjenicu, mediji su i dalje uživali velike slobode. Ključna prekretnica bili su predsjednički izbori 1996. godine, nakon čega se može reći da su ruski masovni mediji izgubili autonomiju koju su stekli u proteklih deset godina. Mogućnost izbora Genadija Zjuganova potaknula je novinare i izdavače da prekinu s kritičkim izvještavanjem o ruskoj vladi i daju Jeljcinu punu potporu. To su iskoristili i financijski krugovi koji su u Jeljcinov reizbor uložili golemo sredstvo, praktički kupivši medije tijekom izborne kampanje. Prema riječima voditelja studija novinarstva na Moskovskom univerzitetu, Jasena Zasurskog: “Nakon izbora vlasnici (medija) su počeli ponovno gledati na novine kao na instrument. To je bio, na jedan način, povratak sovjetskom modelu.”¹³

Ruske medije u ruke financijskih oligarha nije gurnuo samo strah od Zjuganovljeve pobjede; glavni razlog postojao je i prije izbora. Poznato je kako je u svijetu primarno sredstvo financiranja tiskanih i elektronskih medija reklama. Međutim, u Rusiji se u proteklom razdoblju nije stvorio sloj malih i srednjih poduzetnika koji bi stalnim oglašavanjem predstavljali pouzdani izvor prihoda.

Posljedice su postale očite odmah po Jeljcinovom reizboru: na udaru se našla autonomnost redakcija koje su se morale pokoriti zahtjevima novih vlasnika ili dobiti otkaz. Posljedica te prakse je ponovno neslužbeno uvođenje cenzure (kroz samocenzuru novinara kombiniranu s ekonomskim pritiscima na redakcije i izravnim miješanjem

¹² *The Economist*, 9. svibnja 1998.

¹³ Nivat, Anne, His Master's Voice, *Transitions*, lipanj 1998. (<http://www.omri.cz/transitions/hismaster.html>).

vlasnika u uređivačku politiku). Sve to dovelo je do znatnog pada utjecaja tiskanih medija. Provedena istraživanja javnog mišljenja u Moskvi pokazuju da 15% stanovnika ne čita novine, a 53% ne čita časopise i revije.¹⁴ Kako opada značenje tiskanih medija, tako se povećava značenje televizije: procjenjuje se da se 80% ruske populacije u praćenju novosti oslanja primarno na televiziju. Oslanjanje na televiziju kao primarni izvor informacija pridonijelo je pasivizaciji javnog mišljenja. Televizija pruža jednostranu informaciju na koju se ne može reagirati, već se nju samo usvaja. Može se cinično konstatirati kako prosječni građanin može dobiti potpunu informaciju o nekom događaju slušajući isključivo strane radio i TV postaje, ili eventualno pratiti nekoliko domaćih novina i časopisa za što većina populacije nema ni vremena ni sredstava.

Ruska vlada nastoji otežati novinarski rad što je više moguće: osim "pasivnih" mjera (skrivanje informacija), poduzimaju se i otvoreni pritisci na novinare (u čemu su posebno aktivni lokalni organi vlasti u pojedinim federalnim jedinicama). Prostor ne dopušta navođenje brojnih slučajeva,¹⁵ ali svakako treba spomenuti svjetski poznat slučaj bivšeg kapetana ruske ratne mornarice Aleksandra Nikitina kojega progone već tri godine zbog sudjelovanja u izradi izvještaja norveške ekološke organizacije Bellona "The Russian Northern Fleet: Sources of Radioactive Contamination" (koji se bavi opasnošću radioaktivnog zagađenja od brodova ruske Sjevernomorske flote), usprkos tome što nije prekršio nikakvu odredbu o čuvanju vojne tajne (pritom je ruska služba sigurnosti FSB u nekoliko slučajeva prekršila Nikitinova ustavna prava). Djelotvorno sredstvo pritiska na novinare jesu i prijetnje smrću: prema CPJ-ovom godišnjem izvještaju za 1997. godinu, u razdoblju od 1992. do 1997. godine u Rusiji je ubijeno 29 novinara (većina ubojstava ostala je nerasvjetljena).

Dominaciju ruske vlade i financijskih oligarha na medijskom području Rusije pokazuju i podaci o kontroli najutjecajnijih novina, časopisa te TV i radijskih mreža: ruska vlada kontrolira dvije nacionalne TV mreže (ORT i RTR), dok osam ruskih financijsko-industrijskih grupa (LogoVAZ, skupina Most, banka Oneximbank, banka SBS-Agro, banka Menatep, državno poduzeće za eksploataciju plina Gazprom, naftno poduzeće LUKoil, banka Alfa) u svojim rukama imaju najutjecajnije ruske dnevne novine i tjedne/mjesečne časopise.¹⁶

Ruskom medijskom scenom, dakle, dominiraju ruska vlada i financijska oligarhija. U takvim okolnostima putem medija se propagiraju politički i ekonomski interesi njihovih vlasnika, odnosno mediji se svode na sredstvo političke propagande, a ne na ulogu "autonomnog faktora stvaranja političkog jedinstva u modernoj parlamentarnoj

¹⁴ Korotich, Vitaly, *The High Costs of a "Free" Press*, Institute for the Study of Conflict, Ideology, and Policy Perspective, Vol. VIII, br. 1; rujan-listopad 1997. (<http://www.bu.edu/iscip/vol8/Korotich.html>).

¹⁵ Detaljni podaci mogu se naći u raznim publikacijama organizacija Amnesty International, godišnjim izvještajima američkog ministarstva vanjskih poslova o stanju ljudskih prava u Rusiji i izvještajima međunarodne organizacije Comité to Protect Journalists (CPJ). Kompletni godišnji izvještaji CPJ-a dostupni su i na Internetu (<http://www.cpj.org/>).

¹⁶ Podaci o vlasničkoj strukturi i utjecaju mogu se naći u Fossato, Floriana-Kachkaeva, Anna, *Russian Media Empires III, RFE/RL Report*, 26. rujna 1997.

državi”¹⁷, prisutnu u demokratskim političkim sustavima. Novinarstvo u Rusiji nije stavljeno u službu izgradnje demokratske parlamentarne države (što bi trebalo postići razvijanjem javnog mišljenja sposobnog putem diskusije konstituirati istinsko i trajno političko jedinstvo kao pretpostavku za parlamentarni život uopće), već totalitarne demokracije (u kojoj nema međusobnog priznanja između vlasti i građana, nego traženja bespogovornog slijedenja političke volje koju određuje vladajuća elita).

Kriminalizacija političkog sustava. Prikaz ruskog političkog sustava ne može biti potpun bez spominjanja ovog problema koji pogađa, ne samo rusku državu već i rusko društvo u cjelini. U proteklih osam godina ne samo da je došlo do izuzetnog povećanja kriminala¹⁸, koji je izazvao korupciju u svim sferama ruskog društva, već je uslijedila i kriminalizacija političkog sustava Rusije – kriminal više nije prijetnja političkom sustavu, on je postao njegov sastavni dio. To zapravo i ne predstavlja iznenađenje, jer se radi o nastavljanju uhodane prakse iz razdoblja Sovjetskog Saveza. Mogu se navesti sljedeći razlozi koji su doveli do kriminalizacije ruskog političkog sustava.¹⁹

a) Zbog slabosti državne vlasti vladavina zakona ozbiljno je narušena. Tome je pridonijela i Jeljcinova vladavina dekretima, čime se on nije obazirao na odluke sudskih organa i na odredbe Ustava. Provođenje zakona je nekonzistentno i neefikasno do te mjere da su se pojavile tisuće privatnih poduzeća i skupina koje se bave poslovima osiguranja, a pojedine od tih organizacija predstavljaju čak i minivojske.

b) Patrimonijalni stil vladavine potpomaže širenje korupcije, a posebno korištenje javnih resursa u privatne svrhe.

c) Stil upravljanja zemljom (oslanjanje na traženje usluga i povlastica od “cara”, tj. predsjednika, umjesto vladavine zakona) potiče kriminal i korupciju.

Iako i najviši dužnosnici navode problem kriminala,²⁰ i dalje se teško priznaje realnost stupnja kriminaliteta na području Rusije. Na primjer, u travnju 1995. godine predstavnici ministarstva unutarnjih poslova zatražili su od domaćih i stranih novinara da u

¹⁷ Posavec, Zvonko, *Sloboda i politika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1995., 217.

¹⁸ Izvještaj agencije APF iz 1996. (*Two out of three crimes in Russia go unrecorded*; 12. travnja 1996.) navodi izjavu tadašnjeg državnog tužioca Jurija Skuratova da od tri počinjena zločina u Rusiji dva neće biti ni prijavljena i da će se do 2000. godine stopa kriminaliteta udvostručiti. Skuratov je istom prigodom u Dumi izjavio da se u Rusiji godišnje počinji oko deset milijuna kriminalnih djela, te da službeni podatak o 2,7 milijuna kriminalnih djela ne odgovara stvarnom stanju.

¹⁹ Coulloudon, V., *The Criminalization of Russia's Political Elite*, *East European Constitutional Review*, jesen 1997., 74.

²⁰ Nakon ubojstva novinara Vladislava Listeva, na sjednici Sigurnosnog savjeta Boris Jeljcin je priznao kako su organizirani kriminal i korupcija proželi politički i ekonomski život zemlje (*OMRI Daily Digest*, br. 46, Part I, 6. ožujak 1995.). Za vrijeme obraćanja Savjetu federacije 24. rujna 1997. godine, Boris Jeljcin je izjavio kako kriminalni val prijete i samoj strukturi državne vlasti kroz nastojanja kriminalaca za sudjelovanjem u političkoj vlasti (*Itar-Tass*, 24. rujna 1997.). U izjavi danoj 8. lipnja 1998. njemačkom listu *Die Welt* ministar unutarnjih poslova Sergej Stepašin izjavio je da je u proteklih sedam godina kriminal porastao za 8,5 puta (*RFE/RL Newslite*, Vol.2, br. 108, Part I, 8. lipnja 1998.).

svojim izvještajima ne upotrebljavaju riječ “mafija”, jer navodno mafija (tj. organizirani kriminal) ne postoji u Rusiji.²¹

Kao i drugi problemi koji pogađaju Rusiju, i kriminal predstavlja naslijeđe komunističkog razdoblja. Osnova ruskim kriminalnih organizacija jesu mreže koje vode vođe (tzv. *vory v zakone*, lopovi unutar koda) što su se pojavile u Sovjetskom Savezu potkraj dvadesetih godina, a nakon završetka Drugog svjetskog rata raspadom tradicionalnih kriminalnih grupa (*vory v zakone*) povezuju se s partijskim i državnim organima pa čak i s KGB-om, te na povremenim zajedničkim sastancima dijele područja djelovanja.²² Razvoju organiziranog kriminala pridonijelo je i postojanje sive ekonomije, podmićivanje i iznuđivanje kao osobina ekonomskih transakcija, kontrola svih ekonomskih aktivnosti od partijske birokracije i prešutno odobravanje postojanja navedenih problema od strane vlasti. U trenutku nestanka Sovjetskog Saveza povezanost većeg djela elite KPSS-a bila je takva da se više nije mogao naći nikakav način razlikovanja tih dviju skupina – politički sustav Sovjetskog Saveza sam je postao “mafija”, a tradicionalni kriminal bio je jedna od njegovih komponenti.

Raspadom Sovjetskog Saveza došlo je do razmahivanja kriminalnih aktivnosti zbog krize koja konstantno potresa ruski državni aparat, pojave “mekih” granica Rusije, gospodarskih problema i socijalne nesigurnosti stanovništva izazvane svim promjenama. Prema službenim ruskim statistikama, u sastavu organiziranog kriminala nalazi se između 20.000 do 25.000 ljudi, ali po mnogim mišljenjima stvarna brojka je 100.000²³ (treba istaknuti da se ne radi o jednoj jedinstvenoj organizaciji, već o različitim grupama). To je “kriminalna jezgra” s kojom, silom prilika, moraju surađivati milijuni Rusa kako bi uopće preživjeli – bilo plaćanjem “reketa” (*kriša*), bilo vraćanjem usluga ili poslovanjem s poduzećima kojima upravlja organizirani kriminal. Osim tradicionalnih aktivnosti (krijumčarenje i distribucija narkotika, ilegalna prodaja oružja, krijumčarenje, krivotvorenje i sl.), organizirani kriminal iznimno je aktivan na području gospodarstva, gdje postaje nužan za omogućavanje normalnih poslovnih aktivnosti poduzeća: procjenjuje se kako 80% ruskim poduzeća daje 20-30% svoje zarade za plaćanje “reketa”.²⁴ “Reket” ne samo da omogućava normalno poslovanje, već organizirani kriminal uz to, radi vlastitih interesa, uvodi i red u ekonomskoj sferi (npr., prikupljanjem dugova od kooperanata nekog poduzeća, ili prisiljavanjem ugovornih strana na poštivanje odredbi ugovora). Time on postaje alternativa legalnom poretku, i to alter-

²¹ *Press Briefing by the Interior Ministry Regarding the Activities of Russian Mafia Abroad*; Moskva, travanj 1995.

²² O razvoju organiziranog kriminala u Sovjetskom Savezu/Rusiji vidi: a) Galeotti, Mark, *Mafiya: organized crime in Russia, Jane's Intelligence Review Special Report*, br. 10, lipanj 1996; b) Serio, Joseph, *Names and Numbers: Counting the “Mafia” in the Former Soviet Union*, *IASOC*, Vol. 11, br. 1-2, 1997.; c) Waller, J. Michael/Yasmann, Victor J., *Russia's Great Criminal Revolution: The Role of the Security Services*, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 11, br. 4, prosinac 1995.

²³ Galeotti, 1996., 4.

²⁴ *Isto*, 9.

nativa koja postupno sama postaje legalni poredak. Takvo prožimanje ilegalnih i legalnih poslova²⁵ uklanja svaku granicu među njima, legitimizirajući organizirani kriminal.

Dva su objašnjenja navedenog procesa jačanja organiziranog kriminala.²⁶ Prvo je dano u “*supply and demand*” modelu djelovanja zaštitnih službi D. Gambette i F. Varese: u uvjetima kad slaba država više ne može zadržati monopol legitime sile dok se zahtjevi za zaštitom povećavaju, privatna zaštita se pojavljuje na tržištu (autori privatne organizacije za zaštitu povezuju se s nasiljem, kriminalom i suprotstavljanjem državi). Drugo objašnjenje povezuje porast organiziranog kriminala s korumpiranom prirodom državnih institucija i prodorom kriminala u državnu sferu, što sprječava efikasnu borbu protiv kriminala (u situaciji kad su kriminalci povezani s državnim institucijama, ili čak zauzimaju položaje unutar njih).²⁷ Oba modela ukazuju na zabrinjavajući trend: nastavi li se sadašnje povezivanje organiziranog kriminala s ruskom političkom i ekonomskom elitom, samo je pitanje vremena kad će doći do pune legalizacije *vory v zakone*, tj. legitimizacije političkog utjecaja i ekonomske moći stečene kriminalnim aktivnostima.

Posljedica svega je korupcija koja je prožela cjelokupno rusko društvo: prema procjenama Europske banke za rekonstrukciju i razvoj (ERBD) Rusija ima najkorumpiraniju ekonomiju na svijetu.²⁸ Istraživanje koje je provela ruska Fundacija za istraživanje javnog mnijenja (*Public Opinion Foundation*) pokazuje da Rusi vjeruju kako su najbolji način za uspjeh u životu privatni kontakti i korupcija.²⁹ Prema navodima ruskog tiska iz 1997. godine (citirane su službene procjene) minimalno 4.000 dužnosnika u državnoj administraciji prima mito ili se bavi krijumčarenjem/financijskim malverzacijama, a u pojedinim slučajevima radi se o iznosima koji se kreću i do 140 milijuna USD.³⁰

²⁵ Prema procjenama iz 1996. godine, organizirani kriminal kontrolira 35.000 poduzeća (M. Galeotti, str. 9-10), a procjene iz 1997. godine još su gore – rusko ministarstvo vanjskih poslova iznijelo je podatak da organizirani kriminal kontrolira 60% državnih poduzeća, 40% privatnog poslovanja te polovinu od 1747 ruskih banaka (de Borchgrave, Arnold, Ignoring Russia's Crisis of Crime, *The Washington Times*, 25. srpnja 1997.).

²⁶ Ledeneva, Alena D., Organized Crime in Russia, *The Jamestown Foundation Prism: A Biweekly on the Post-Soviet States*, Vol. 4, Issue 8, 17. travnja 1998.

²⁷ Prema pisanju lista *Izvestija* (18.-19. rujna 1997.) u uralskom gradu Leninsk-Kuznecki gradonačelnik je postao Genadij Konjahin, koji je osuđeni kriminalac (i koji je organizirao kriminalne aktivnosti poput uzurpiranja moći, kriminalizacije i korumpiranja gradske administracije, ograničavanja plaćenih ubojstva) i to, kako navodi list, zahvaljujući rupama u ruskom zakonu koje omogućavaju da osobe s kriminalnim dosjeom imaju mogućnosti dolaska na bilo koje upravno mjesto u sklopu državnog aparata; prema izvještaju agencije AFP od 22. rujna 1997. godine, Boris Jeljcin je izjavio kako treba postojati snažno zakonodavstvo koje bi spriječilo da mentalno zaostali ljudi ili kriminalci dođu na položaje u državnoj vlasti.

²⁸ Javlinsky, 1998., 71.

²⁹ Isto, 71.

³⁰ Za ilegalni izvoz dijamanta u navedenoj vrijednosti optužen je tadašnji predsjedavajući Roskomdragmeta (Državnog komiteta Ruske Federacije za dragocjene metale i drago kamenje) Jevgenij Bičkov. Još ekstremniji je primjer prvog zamjenika guvernera Sahalina, Nikolaja Dolgiha, koji je optužen za falsificiranje i pokušaj prodaje obveznica u vrijednosti čak sedam milijardi USD. Navedeni podaci (zajedno s prikazom još nekih karakterističnih slučajeva u kojima su pronevjereni iznosi varirali od 6000 USD pa do tri

Kako poraziti val kriminala koji je zahvatio Rusiju? Pozitivni rezultati ne mogu se postići povremenim antikriminalnim i antikorupcijskim kampanjama kakve je Jeljcin više puta pokretao u posljednjih nekoliko godina. Bez korjenitih promjena unutar političkog sustava (te posebno uvođenja reda u ekonomski život zemlje), bilo kakva mjera donijet će samo kratkotrajne ili nikakve učinke.

Ekonomija u kolapsu

Navedeni problemi političkog sustava Rusije pridonijeli su kolapsu ruskog gospodarstva. Usprkos problemima između 1992. i 1996. godine činilo se da je uspješno otpočeo prelazak s planske na tržišnu ekonomiju, što su naizgled potvrđivali podaci o smanjenju inflacije tijekom 1996. godine i prvi nagovještaji mogućeg ekonomskog rasta potkraj 1997. godine, na osnovi kojih je dan prijedlog proračuna za 1998. godinu zasnovan na prognozi ekonomskog rasta od 2%.³¹ U sjeni tih optimističkih najava krila se činjenica koja je izbila na vidjelo u drugoj polovini 1998. – rusko se gospodarstvo ne kreće prema tržišnim reformama, već zatvaranju u uske granice, a navedeni parametri bili su bazirani na netočnim pretpostavkama. Karakteristike ruske ekonomije jesu precjenjivanje gotovo svih ključnih parametara (cijene, prodaja, nadnice, porezi, proračun), što dovodi do pretjeranog trošenja sredstava od prevelikog državnog aparata. To je model “virtualne ekonomije” koji zastupaju Clifford G. Gaddy i Barry W. Ickes.³² Osnovna obilježja navedenog modela jesu plaćanje (u većini slučajeva) robnom razmjenom, a ne novčanim sredstvima (u poslovanju između poduzeća, ali i u podmirivanju doprinosa državi); preuveličavanje vrijednosti proizvoda u robnoj razmjeni; kronična nestašica novca (minimum novčanih sredstava potreban za podmirenje financijskih obveza prema državi namiče se prodajom proizvoda na inozemnom tržištu, ali uz gubitak, jer se tamo ne priznaje precijenjena vrijednost, te podmirivanjem obveza državi na račun neisplaćivanja zarada zaposlenima); nepostojanje poticaja za restrukturiranje i reorganizaciju radi postizanja profita (država putem poreza preuzima sav profit). Stalna nestašica novca uzrokovana je i bijegom kapitala u inozemstvo. Točni podaci o iznosu kapitala koji je nakon 1991. godine napustio Rusiju nisu poznati; prema procjenama ruskog ministarstva unutarnjih poslova u proteklih nekoliko godina iz Rusije je nestalo 350 milijardi USD, a godišnje se iz Rusije iznosi oko 24 milijarde USD.³³ Druge procjene za razdoblje između 1990. i 1995. godine navode iznose od minimalnih 35 do maksimalnih 400 milijardi USD (realnije bi bilo prihvatiti procjene između 60 i 100

milijuna u USD, odnosno i do 50 milijardi rubalja) dani su u članku objavljenom u listu *Obščaja Gazeta*, br. 46, 3. veljače 1997.

³¹ Freeland, Chrystia, Russia: new signs of hope appear, *Financial Times*, 17. rujna 1997.

³² Gaddy, Clifford G.–Ickes, Barry W., Russia’s Virtual Economy, *Foreign Affairs*, Vol. 77 br. 5, rujan-listopad 1998., 53-54. Za dodatno objašnjenje ovog ekonomskog modela pogledati radove autora modela na web stranicama instituta Brookings Institute (<http://www.brook.edu/comm/policyupdates/russia/russia.htm>).

³³ *The Jamestown Foundation Weekly Fax Bulletin*, Vol. 3, Issue 33, 8. rujna 1998.

milijardi USD).³⁴ Navedeni podaci pokazuju potpuno nepovjerenje domaćih poslovnih krugova u politiku ruske vlade; u takvim uvjetima, ruska virtualna ekonomija može se održavati samo ili tiskanjem novca (što vodi u inflaciju i brzi ekonomski krah), ili stalnom financijskom pomoći iz inozemstva, što samo odlaže neizbježno suočavanje s istinom uz daljnje pogoršavanje ekonomskog stanja.

Ekonomske teškoće Rusije rezultat su sovjetskog naslijeđa, odnosno neuspjeha u napuštanju planske ekonomije. Nakon Drugog svjetskog rata planska ekonomija je omogućavala centraliziranje i alokaciju resursa potrebnih za obnovu zemlje teško pogođene posljedicama ratnog sukoba. Ali potkraj pedesetih nedostaci planske ekonomije postaju očiti: godišnji ekonomski rast počinje opadati.³⁵ Dva pokušaja reforme (Hruščovljevi pokušaj 1957.-1964. i Kosiginova reforma 1965. godine) nisu donijela nikakve rezultate u uklanjanju nedostataka planske ekonomije, nego su samo doveli do porasta birokracije. Završetak Brežnjevljeve ere ostavio je ekonomiju Sovjetskog Saveza nesposobnom za zadovoljavanje sve većih zahtjeva stanovništva (posebno u pogledu podizanja životnog standarda). Potreba za uklanjanjem nedostataka planske ekonomije³⁶ i reforme sovjetskog društva u cjelini, doveli su na vlast Mihaila Gorbačova 1985. godine. Međutim, Gorbačov zapravo nije ni namjeravao zamijeniti plansku ekonomiju, već samo ukloniti postojeće nedostatke, što je uostalom i sam priznao: “Mi ne želimo oslabiti ulogu centra, jer bi u tom slučaju izgubili prednosti planske ekonomije”³⁷. Najviše što se moglo očekivati bila je koezistencija nove “socijalističke” ekonomije (koju je tek trebalo stvoriti) uz dotadašnju plansku ekonomiju. Rezultat navedenog pristupa bile su polovične reforme koje su između 1985. i 1990. godine pokopale model planske ekonomije, ali na njegovo mjesto nisu postavile temelje novog ekonomskog sustava.

Gorbačovljevi pokušaji uvođenja veće proizvodne efikasnosti nisu se pokazali uspješnima,³⁸ a radi kupovanja socijalnog mira u uvjetima stalnog smanjivanja državnih prihoda prišlo se povećanju količine novca u optjecaju, ali bez realnog ekonomskog pokrića³⁹, što dovodi do konstantnog povećanja stope inflacije i proračunskog deficita.⁴⁰ Kriza je izbila sredinom 1989. godine, a umjesto hitnog rješavanja nagomilanih

³⁴ Tikhonov, Vladimir, Capital Flight from Post-Soviet Russia, *Europe-Asia Studies*, Vol. 49, br. 4, 1997, 601-608.

³⁵ Prema navodima jednog sovjetskog ekonomista disidenta, godišnji rast je između 1950. i 1960. godine iznosio 7,2 posto, a između 1960. i 1965. iznosio je 4,4 posto. Neke američke procjene govore o rastu u prvom navedenom razdoblju od 5,2 posto, odnosno 4,8 posto u drugom razdoblju (Keep, John, *Last of the Empires, A History of the Soviet Union 1945-1991*, Oxford University Press, 1996., 84).

³⁶ O nedostacima planske ekonomije i posljedice za rusku ekonomiju vidi: Kennaway, A., *The Economic and Industrial Legacy of Communism in Russia*, Conflict Studies Research Centre, The Royal Military Academy, Sandhurst 1993.

³⁷ Keep, 1996., 339.

³⁸ Keep, 1996., 337-342.

³⁹ Godine 1985. i 1986. količina novca puštenog u cirkulaciju rasla je godišnje za 4%, 1987. za 5,9%, 1988. je udvostručena na 11,8%, 1989. – 18,4%, a 1990. – 28% (Keep, 1996., 392).

⁴⁰ Godine 1989. stopa inflacije kretala se između 7 i 10%, a proračunski deficit je dosegao već 10% BNP-a, tj. 92 milijarde rublji (Keep, 1996., 340).

ekonomskih problema, godina i pol dana potrošena je u neuspješnom traženju rješenja između zagovornika radikalnih mjera i konzervativaca, dok sovjetsko gospodarstvo na kraju nije kolabiralo, a i sam Sovjetski Savez nestao potkraj 1991. godine.

Osamostaljena Ruska Federacija naslijedila je ekonomiju u kaotičnom stanju. Neposredno pred kolaps Sovjetskog Saveza, u jesen 1991. godine, stopa inflacije iznosila je 138%, a proračunski deficit 30% BNP-a.⁴¹ U takvim uvjetima, u siječnju 1992. godine liberalizacijom cijena otpočela je reforma, usmjerena na tranziciju ruske ekonomije prema tržišnom modelu. Ekonomska tranzicija u Rusiji između 1992. i 1998. godine može se podijeliti u tri faze:

1. Razdoblje radikalne šok-terapije – liberalizacija cijena, početak privatizacije državnih poduzeća (1992.-1994.);
2. Razdoblje između 1995. i 1997., koje karakterizira napuštanje radikalnih reformi, te zaustavljanje hiperinflacije i (naizgled) stvaranje uvjeta za ekonomski oporavak, ponajprije uzimanjem velikih novčanih pozajmica iz inozemstva;
3. Naglo pogoršavanje ekonomske situacije u prvoj polovini 1998. godine, koje dovodi do ekonomskog kolapsa u kolovozu čime je je razotkriven neuspjeh u pokušaju tranzicije s planske na tržišnu ekonomiju.

Liberalizacijom cijena početak ekonomske šok-terapije, neizbježno je izazvao inflaciju koja je prešla u hiperinflaciju – nagli porast cijena nije pratila kupovna moć stanovništva koja je ostala nepromijenjena: da bi se to kompenziralo, novac se tiskao bez obzira na to što povećana novčana masa nije imala ekonomsko pokriće.

Privatizacija podjelom kupona stanovništvu (izdano je 144 milijuna kupona, po jedan za svakog stanovnika Rusije, koji su se trebali mijenjati za dionice bilo kojeg privatiziranog poduzeća – približno 29% od ukupnog broja dionica državnih poduzeća podijeljeno je putem kupona), te raspodjelom dionica poduzeća radnicima (najveći dio dionica), pokazala se dubioznom. Očekivanja stanovništva bila su velika – obimna propagandna kampanja ruske vlade stvorila je mišljenje među stanovništvom kako će se državno vlasništvo privatizacijom podijeliti približno ravnomjerno, da će svi građani profitirati, te da će se prednosti protegnuti dalje od očekivanog povećanja proizvodnje i povećane opskrbe tržišta visokokvalitetnom robom: pojavilo se rasprostranjeno mišljenje da će se svatko obogatiti na temelju privatizacije.⁴² Naizgled, rezultati postignuti do sredine 1994. ukazivali su na optimizam: privatizirano je više od 50% poduzeća prvotno ponuđenih za privatizaciju, a više od polovine industrijske proizvodnje došlo je iz privatiziranih poduzeća. Ali, u pozadini postignutog uspjeha krila se činjenica da je privatizacijom profitirala manjina (nova ruska elita), a ne većina, kako se očekivalo, te da od grandioznih očekivanja neće biti ništa – umjesto očekivanog ekonomskog rasta doći će do potpuno suprotnog razvoja događaja.

⁴¹ Blasi, Joseph R.-Kroumova, Maya-Kruse, Douglas, *Kremlin Capitalism*, Cornell University Press, 1997., 190.

⁴² Barnes, Andrew, What's the Difference? Industrial Privatisation and Agricultural Land Reform in Russia, 1990-1996, *Europe-Asian Studies*, Vol. 50, br. 5, 1998., 849.

Državni program privatizacije poduzeća usvojen u lipnju 1992. predviđao je tri mogućnosti privatizacije poduzeća: prva je bila podjela 25% dionica poduzeća besplatno (bez prava odlučivanja) s pravom otkupa dodatnih 10% dionica po cijeni od 30% od nominalne vrijednosti; druga je predviđala prodaju 70% dionica po cijeni od 70% iznad nominalne vrijednosti dionica, ali bez prilagođavanja cijene stopi inflacije; treća opcija sastojala se u kompliciranoj varijanti privatizacije s restrukturiranjem poduzeća (i zbog kompleksnosti rijetko je primjenjivana).⁴³ Privatizacija je bila decentralizirana (svako je poduzeće samo pripremalo i provodilo privatizaciju), a centralna državna tijela samo su koordinirala cijeli proces. Dio poduzeća (oko 30%) izuzet je iz prve faze privatizacije, a u dijelu poduzeća (telekomunikacije, energija, financijski sektor) država je zadržala kontrolni paket dionica. Ovako zamišljena privatizacija ubrzo je izazvala kritike koje su se kasnije pokazale opravdanima – iako su formalno radnici dobili kontrolu u poduzećima, direktori su zadržali stvarnu kontrolu provođenjem različitih mjera,⁴⁴ koristeći se u stanovitim slučajevima i ucjenom pri isplati plaća, kako bi radnike prisilili na prodaju dionica.⁴⁵ Podjela kupona stanovništvu pokazala se dubioznom zbog odluke o dozvoljavanju transfera kupona, tako da su siromašni slojevi stanovništva prodavali svoje kupone po tržišnoj cijeni (mnogo manjoj od nominalne). Tako je ekonomska elita uspjela zadržati dominantan položaj i kontrolu nad poduzećima, a najgore je bilo to da je cjelokupni proces privatizacije (uključujući kasniju drugu fazu) predstavljao prelijevanje iz šupljeg u prazno, jer tvornice nisu dobile nikakva sredstva potrebna za tehnološku modernizaciju i reorganizaciju.⁴⁶ Rezultat privatizacije bio je daljnje siromašenje radnika, uz bijes izazvan daljnjim bogaćenjem već ionako bogate manjine, a političke posljedice vidjele su se za prosinačkih izbora 1995. godine, kada su u novom sastavu Dume većinu dobili komunisti i nacionalisti.

⁴³ Isto, 852.

⁴⁴ Primjer tipičan za rusku privatizaciju jest slučaj tvornice keramike u Volgogradu, gdje je direktor Mihail Šulženko, koji je prethodne tri godine vodio tvornicu, usprkos činjenici da su radnici u svojim rukama imali 51,5% dionica, na prvom sastanku dioničara u upravljački odbor od 10 članova postavio 9 ljudi iz uprave. Rasprostranjena je bila i praksa uvjeravanja radnika da svoje kupone ustupe direktorima koji su zauzvrat dali obećanje da će njima kupiti dionice “našeg” poduzeća, koje su zatim registrirali na svoje ime, a ne na radnike (Barnes, 1998., 852).

⁴⁵ U slučaju kompanije Norilsk Nickel, najvećeg ruskog proizvođača nikla, za vrijeme pokušaja preuzimanja kompanije od banke Oneximbank (koja je dobila odobrenje ruske vlade za kupnju 38% dionica Norilsk Nickela), upravitelji kompanije su obustavili isplatu plaća radnicima, uz istovremene pritiske za prodajom njihovih dionica upravi (Appel, Hillary, *Voucher Privatisation in Russia: Structural Consequences and Mass Response in the Second Period of Reform*, Europe-Asia Studies, Vol. 49, br. 8, 1997., 1436).

⁴⁶ Uz to, država je prestala s davanjem subvencija, a mnoge državne narudžbe su poništene. Direktori mnogih poduzeća na te korake odgovorili su ne racionalizacijom poslovanja, povećanjem proizvodnje i traženjem novih tržišta, već traženjem zajmova pomoću političkih veza (pritom su kamate na dane zajmove bile manje od stope inflacije), smanjivanjem proizvodnje, neracionalnim pozajmljivanjem novca. Zapravo, mnogi su sumnjali u održivost tržišnih reformi, a takvo mišljenje je potkrepljivala nespornost države da dozvoli bankrot neuspješnih poduzeća – tako je u lipnju 1996. prema riječima tadašnjeg prvog zamjenika premijera Olega Soskoveca, 35% ruskih poduzeća tehnički bankrotiralo (Blasi-Kroumova-Kruse, 1997., 178-179).

Ekonomska šok-terapija između 1992. i 1994. nije postigla željene rezultate zbog prenatlog provođenja promjena (državne institucije i poduzeća koji su desetljećima radili u okviru planske ekonomije nisu se mogli preko noći prilagoditi novim uvjetima igre, čija pravila često nisu ni razumjeli) i nastalih socijalnih posljedica (siromaštvo, nezaposlenost, bogaćenje manjine). Kolaps rublje potkraj 1994. definitivno je označio napuštanje šok-terapije. U takvim uvjetima, ruska vlada je radi zaustavljanja hiperinflacije, stabilizacije rublje, ali i nadoknađivanja nemogućnosti popunjavanja državnog proračuna unutar zemlje, krenula u veliko zaduživanje. Do kraja 1996. godine hiperinflacija je zaustavljena, a rublja stabilizirana; ali umjesto postizanja boljih ekonomskih rezultata, to je ostvareno posuđivanjem novca na inozemnom i domaćem financijskom tržištu, te neredovitim isplatom zarada korisnicima državnog proračuna (do 1. kolovoza 1998. iznos neisplaćenih zarada za razdoblje 1994.-1998. godine dosega je 75,84 milijardi rubalja, tj. 12,3 milijardi USD⁴⁷). Neisplata zarada (koja se proširila i na privatizirana poduzeća) smanjila je, a zatim i stabilizirala cijene kroz pad kupovne moći stanovništva.⁴⁸ Za te mjere plaćena je visoka cijena: došlo je do daljnjeg smanjenja proizvodnje, a time i do sprječavanja bilo kakvog ekonomskog rasta. To je onemogućilo i punjenje državnog proračuna prihodima iz poreza i drugih izvora: nade koje su polagane u drugu "novčarsku" fazu privatizacije (koja je počela 1996.), u kojoj je ruska vlada prodajom udjela u 29 najuspješnijih državnih poduzeća pokušala popuniti proračunski deficit. Shema davanja dionica za zajmove bila je, zbog načina provođenja, od početka kontroverzna. Dvije najveće banke (Menatep i Oneximbank) koje su imale dobre veze s vladom, dominirale su u drugoj fazi privatizacije, koristeći svoj povlašteni položaj za namještanje prodaje i dodjeljivanje dionica sebi, npr. u slučaju privatizacije poduzeća Norilsk Nickel i Jukos,⁴⁹ pri čemu nisu ostvareni očekivani financijski rezultati privatizacije. U nastaloj situaciji, jedini izlaz koji je preostao bilo je povećano zaduživanje u inozemstvu, te traženje pomoći od IMF-a i drugih međunarodnih financijskih organizacija. Dobivena sredstva trošena su izrazito neracionalno (ulaganja u velike i nepotrebne infrastrukturne projekte, odnosno za servisiranje naplate prethodno uzetih kredita), ali usprkos tome, njihov je priljev kratkotrajno 1997. godine stvorio privid početka ekonomskog oporavka. Izbijanje problema s likvidnošću potkraj 1997., što je kulminiralo kolapsom u kolovozu 1998. godine, do daljnjega je pokopalo sva očekivanja o ekonomskom oporavku.

⁴⁷ Svjedočenje dr. Borisa Kagarlickija (ekonomski savjetnik Dume i istraživač u Institutu za komparativne političke sudije ruske Akademije znanosti) na saslušanju američkog Kongresa o ruskoj ekonomskoj krizi i IMF-u, održanom 10. rujna 1998. godine (*U.S. Congress Hearings on Russian Economic Crisis, Hearing to Examine the Russian Economic Crisis and the International Monetary Fund (IMF)*). House Banking Committee. General Oversight Subcommittee. 2nd Session, 105th Congress, 10. rujna 1998.).

⁴⁸ Prema podacima koje je 1997. dao tadašnji prvi zamjenik premijera Viktor Iljušin, svaka godina reforme u Rusiji sve je veći dio populacije bacala ispod granice siromaštva. Opisujući rusku socijalnu situaciju kao "katastrofalnu", Iljušin je rekao kako su 1997. stvarni prihodi građana Rusije bili 40% manji nego prije pet godina (Shlykov, Vitaly V., *The Crisis in the Russian Economy*, Strategic Studies Institute, 30. lipnja 1997.).

⁴⁹ Appel, H., 1443, 1449.

Zaključak

U kolapsu ruske ekonomije u kolovozu 1998. godine značajan je činitelj bila kriza ruskog političkog sustava, koja je prisutna od osamostaljenja Ruske Federacije 1991. godine. Stalne političke krize spriječile su uklanjanje posljedica sedamdesetogodišnje komunističke vladavine (tj. primarnih uzroka ekonomskog kolapsa), no ujedno su dovele u pitanje i postignute rezultate u demokratizaciji Rusije. Stvarna vlast u Rusiji i dalje je u rukama političko-ekonomske elite. U takvom kontekstu, nedovoljno razvijene demokratske institucije dobivaju svrhu legitimiranja vladavine elite, a ne omogućavanje demokratske vladavine naroda preko izabranih predstavnika, što Rusiju vodi sve dalje prema totalitarnoj demokraciji.

Literatura

- Appel, Hillary, Voucher Privatisation in Russia: Structural Consequences and Mass Response in the Second Period of Reform, *Europe-Asia Studies*, Vol. 49, br. 8, 1997.
- Barnes, Andrew, What's the Difference? Industrial Privatisation and Agricultural Land Reform in Russia, 1990-1996, *Europe-Asian Studies*, Vol. 50, br. 5, 1998.
- Blasi, Joseph R.-Kroumova, Maya-Kruse, Douglas, *Kremlin Capitalism*, Cornell University Press, 1997.
- De Borchgrave, Arnold, Ignoring Russia's Crisis of Crime, *The Washington Times*, 25. srpnja 1997.
- Coulloudon, V., The Criminalization of Russia's Political Elite, *East European Constitutional Review*, jesen 1997.
- Filippov, Mikhail-Ordeshook, Peter C., *Fraud or Fiction: Who Stole What in Russia's December 1993 Elections*, Social Science Working Paper 963, California Institute of Technology, travanj 1996.
- Fossato, Floriana/Kachkaeva, Anna, Russian Media Empires III, *RFE/RL*, 26. rujna 1997.
- Freeland, Chrystia, Russia: new signs of hope appear, *Financial Times*, 17. rujna 1997.
- Galeotti, Mark, Mafiya: organized crime in Russia, *Jane's Intelligence Review Special Report*, br. 10, lipanj 1996.
- Gaddy, Clifford G.-Ickes, Barry W., Russia's Virtual Economy, *Foreign Affairs*, Vol. 77 br. 5, rujan-listopad 1998.
- Glikin, Maksim, Those Taking a Lot Are Given a Little – a Tabulation of the Rankings, Bribes and Preventive Punishment, *Obschaja Gazeta*, br. 46, 3. veljače 1997.
- U. S. Congress Hearings on Russian Economic Crisis, Hearing to Examine the Russian Economic Crisis and the International Monetary Fund (IMF)*. House Banking Committee. General Oversight Subcommittee. 2nd Session, 105th Congress, 10. rujna 1998.
- Javlinsky, Grygory: Russia's Phony Capitalism, *Foreign Affairs*, Vol. 77, br. 3, svibanj/lipanj 1998.
- Jensen, Donald N., *How Russia is Ruled*, *RFE/RL Report*, 28. kolovoz 1998. (<http://www.rferl.org/nca/special/ruwhorules/index.html>).

- Keep, John, *Last of the Empires, A History of the Soviet Union 1945-1991*, Oxford University Press, 1996.
- Kennaway, A., *The Economic and Industrial Legacy of Communism in Russia*, Conflict Studies Research Centre, The Royal Military Academy, Sandhurst 1993.
- Korotich, Vitaly, *The High Costs of a "Free" Press*, Institute for the Study of Conflict, Ideology, and Policy Perspective, Vol. VIII, br. 1; rujan-listopad 1997. (<http://www.bu.edu/iscip/vol8/Korotich.html>).
- Ledeneva, Alena D., *Organized Crime in Russia*, The Jamestown Foundation Prism: A Biweekly on the Post-Soviet States, Vol. 4, Issue 8, 17. travnja 1998.
- Lyubarsky, Kronid, *Russian Parties & Law*, Institute for the Study of Conflict, Ideology and Policy Perspective, Vol. IV, br. 1, rujan-listopad 1993. (<http://www.bu.edu/iscip/vol4/Lyubarsky.html>).
- Nivat, Anne, *His Master's Voice*, Transitions, lipanj 1998. (<http://www.omri.cz/transitions/hismaster.html>).
- OMRI Daily Digest*, br. 46, Part I, 6. ožujka 1995.
- Podaci s web stranica organizacije Committee to Protect Journalists (<http://www.cpj.org/>).
- Posavec, Zvonko, *Sloboda i politika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1995.
- Press Briefing by the Interior Ministry Regarding the Activities of Russian Mafia Abroad*; Moskva, travanj 1995.
- RFE/RL Newline*, Vol. 2, br. 108, Part I, 8. lipnja 1998
- Sakwa, Richard, *Development of the Russian Party System*, The Kent Papers in Politics and International Relations, University of Kent at Canterbury (<http://snipe.ukc.ac.uk/international/papers.dir/sakwa.html>).
- Serio, Joseph, *Names and Numbers: Counting the "Mafia" in the Former Soviet Union*, IASOC, Vol. 11, br. 1-2, 1997.
- Shearman, Peter, *Russia and Democracy*, Russian and Euro-Asian Bullentin, Vol. 5, br. 11, studeni 1996. (<http://adhocalypse.arts.unimelb.edu.au/Dept/RussCent/bulnov1.htm>).
- Shlykov, Vitaly V., *The Crisis in the Russian Economy*, Strategic Studies Institute, 30. lipnja 1997.
- Smith, M. A., *Russia's State Tradition*, Conflict Studies Research Centre, The Royal Military Academy, Sandhurst 1995.
- Tikhonov, Vladimir, *Capital Flight from Post-Soviet Russia*, Europe-Asia Studies, Vol. 49, br. 4, 1997
- Tselms, Georgy, *Elections Without a Party System*, Institute for the Study of Conflict, Ideology and Policy Perspective, Vol. VI, br. 1, rujan-listopad 1995. (<http://www.bu.edu/iscip/vol6/Tselms.html>).
- Two out of three crimes in Russia go unrecorded*, APF 12. travnja 1996.
- Waller, J. Michael-Yasmann, Victor J., *Russia's Great Criminal Revolution: The Role of the Security Services*, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 11, br. 4, prosinac 1995.

Robert Barić

THE POLITICAL COMPONENT OF RUSSIAN ECONOMIC CRISIS

Summary

Although it is not the primary reason for Russian economic collapse which occurred in August of 1998, the permanent crisis of Russian political system after 1991 had contributed to this breakdown. A major role in all this was played by the process of privatisation by which Russian natural and economic resources remained in the hands of the political/economic elite. The crisis of the political system in Russia has another consequence – bringing into question not only the attained degree of democratic development but also the future of democracy in Russia.